

HISTORIAT

France Šušteršič

90-LETNICA JAMSKEGA KATASTRA DZRJL

Ob proslavljanju desetisoče slovenske jame se je v javnih občilih pojavilo več prispevkov (npr. v Delu, dne 27. maja 2010, priloga Znanost), ki so se dotikali katastra jam. Poročila so bila v glavnem korektna in diplomatsko polikana ter se nad njimi skoraj ni kaj pritoževati. Vpletla pa se je tudi dezinformacija, češ da slovenski kataster jam izhaja iz »podedovanega« italijanskega. To je, najbolj milo rečeno, lahko samo posledica bodisi popolnega nepoznavanja resničnega dogajanja, bodisi česa manj lepega. Z obzirom na to, da sta kolega, ki bi še mogla ali morala kaj spregovoriti (F. Osole¹ in M. Puc), že odšla v večna jamišča, čutim obveznost, da v korist zgodovine javno spregovorim. Bojevito polemiziranje bi povzročalo preveč hude krvi; se mi pa okrogla obletnica zdi primerna priložnost, da zadeve vendarle spravim na pravo mesto.

Začel bi z očitnim spodrslijem – leta 2010 je bilo rečeno, da je kataster jam JZS star 68 let, kar pomeni, da bi moral biti ustanovljen leta 1942. To je nesmisel. Verjetno se je nekemu zareklo in je hotel povedati, da naj bi bil kataster ustanovljen leta 1938. Tudi to bi bilo narobe. Takrat je A. Šerko v ozalid tehniki obelodanil prvi seznam slovenskih jam², ki je temeljil na katastrskih številkah. Enako kot kataster (v smislu urejene zbirke dokumentov o posameznih jamah), so tudi katastrske številke obstajale že dobro desetletje.

Kataster slovenskih jam je nastajal korakoma in ne popolnoma premočrtno. Posamezne komponente katastra kot informacijskega sistema so njegovi oblikovalci (po svoji funkciji društveni tajniki) umeščali postopoma, kakor je pač kazala potreba. Zato se njegovega »izvornega« datuma do dneva natančno ne da določiti. Dogajalo se je kajpak v našem društvu, saj drugega tedaj ni bilo.

*

Prva leta po ustanovitvi se je društvo še lovilo in iskalo svoje mesto pod soncem. Takrat o jamskem katastru še ne moremo govoriti. Kljub temu je bilo dokumentacijsko delovanje društva, čeprav še zdaleč ni pokrivalo vseh vidikov, ki jih priporoča P. Kunaver, že prav od začetka na sorazmerno visoki ravni. Način risanja ohranjenih jamskih

načrtov se nespregledljivo spogleduje s sočasnimi standardi tehničnih risb. Da gre za posreden ali neposreden vpliv Dunaja, kjer so se vsaj delno šolali skoraj vsi vidnejši člani te dobe, skoraj ne more biti dvoma. Pravih zapisnikov v današnjem smislu besede ni ohranjenih toliko, da bi se dalo resno soditi. Vsekakor je heterogenost večja kot pri načrtih.

Kako naj bi dokumentiranje jam izgledalo, je podrobno opisal P. Kunaver v prvi izdaji svoje knjižice Kraški svet in njegovi pojavi (1922). Prva svetovna vojna je prinesla temeljit političen prevrat, ki je pretresel tudi društvo. Na noge se je postavilo šele 6 let po njenem koncu. Prvotno precej športno usmerjene raziskovalce in po drugi strani odbornike *honoris causa* je nadomestila skupina pretežno visoko izobraženih, a tudi za terenske napore pripravljenih, članov.

Kaže, da je temelje dokumentiranju jam v današnjem smislu zakoličil R. Kenk. Verjetno je bil on idejni avtor prvih (ohranjenih) tiskanih obrazcev. Kaj dosti več rubrik kot ime jame ter številka in datum ekskurzije tam sicer ni, a so formularji le prispevali k bolj sistematičnemu opisovanju jam. Ker je posamezen zapisnik veljal predvsem konkretni ekskurziji, so glede na njen glavni cilj uvajali vse mogoče dopolnilne rubrike, a so zaradi specialistične usmerjenosti posameznih članov prevečkrat izpadle informacije izven njihovih ožjih strok. Nastali pa so, denimo, dobri sezname jamskih živali.

Bolj kot dokumenti o določeni jami, razumljivi tudi neposvečenim, se zapisniki te dobe zdijo spominska opora udeležencem ekskurzije. Opisi in dostopi do jam so žal prevečkrat tako pomanjkljivi, da je že gola identifikacija jame skrajno težka. Načrti pa so večinoma izdelani zelo skrbno.

V dobrem desetletju se je žarišče društvenega zanimanja premaknilo. Biologa R. Kenka je na mestu tajnika nadomestil geograf A. Šerko ml. Dotok bolj športno usmerjenih jamarjev je posredno vplival tudi na terenske aktivnosti in na način dokumentiranja jam. Enostranski

1 Vsaj polovica oseb, poimensko omenjenih v tem sestavku, je prej ali slej dosegla doktorat znanosti. Ker je izredno težko slediti, kdaj (glede na zgodovino katastra) se je to zgodilo, njihove akademske naslove dosledno izpuščam. Prizadetim se za to vnaprej opravičujem.

2 Kar bi lahko z nekaj dobre volje lahko imeli za prvi »tiskani« slovenski kataster jam. Če ga lahko imamo za začetek »nečesa«, sta po zdravi logiki ta »nekaj« obe izdaji Delovnega seznama jam.

znanstveni zapisniki polagoma prehajajo v dokumente, ki jim je namen identifikacija in topografski opis jame. Vprašanje identifikacije jam je postajalo vse bolj pereče. Splošno znane so bile v glavnem že preiskane in zabeležene, za manj znane – ali take, ki so jih odkrili jamarji sami – pa še ni bilo ustaljenega »kopita«, kako zabeležiti njihovo identiteto. Zdi se, da so se tega zavedali, saj se v začetku tridesetih³ let pojavi nov, vsebinsko neprimerno bogatejši obrazec. V osnovnih črtah ga imamo lahko za prvo inačico današnjega zapisnika terenskih ogledov. Njegovo vsebino je začrtal V. Bohinec v Geografskem vestniku (1926). V drugem delu članka o Taborski jami obravnava dokumentiranje kraških jam. Eksplicitno je povedal, da so navodila izpeljana iz tedaj že ustaljene sheme regionalno geografskega opisa nekega ozemlja⁴, a prirejena jamarjskim zahtevam. Navajam:

... Medtem ko so se vršila preiskavanja v prejšnjih desetletjih večinoma le z enega znanstvenega stališča (morfološkega, hidrografskega, biološkega itd.), se sedaj prvič pri nas obrača pozornost v enaki meri vsem speleološkimi problemom. Speleološki delovni načrti pri tujih avtorjih, ki so, kakor avstrijski Nemci, vodilni v praktični in teoretični speleologiji, so nudili tudi nam podlago za »Program za raziskavanje jam«. Sestavili so ga še l. 1925. odborovi člani R. Kenk, J. Žurga in V. Bohinec, sledeč pri tem v splošnem geografski metodi.

... Po vsaki ekspediciji se sestavi zapisnik, če možno, še isti ali vsaj naslednji dan, ko so posameznosti še sveže v spominu. Navede se najprej ime jame in morebitni sinonimi, nakar se na kratko opiše njena topografija: lega po politični razdelitvi pokrajine (politični okraj, politična in katastralna občina, parcela v katastru, ime posestnika), lega po orohidrografskega razdelitvi pokrajine, dostop in višina vhoda jame. Pri opisu dostopa se omeni tudi za obisk jame potrebna oprema (lestve, vrvi itd.). Določi se geološka formacija, v kateri se jama nahaja in doda opazovanja o petrografskem in tektonskem značaju hribin kakor tudi o destrukciji v jami; slednje je seveda zopet v zvezi z morfološkimi in hidrografskimi opazovanji. Poleg kratkega morfološkega opisa bližnje okolice obsega morfologija jame predvsem njeno geodetsko izmero (tloris, dolžinske in prečne profile), opis tal, sten, stropa in posebnih tvorb (sige, kapnikov, starih strug in teras, ilovice itd.), ter ugotovitev morebitnih zvez jame z drugimi jamskimi sistemi. Nato sledi hidrografskega opis, ki se ozira:

1. na tekoče in stoječe vode (potoke, reke, jezera, tolmane) ter ugotovi pri njih dimenzije (površino, globino), gibanje vode (smer, padec, hitrost, strujo, množino vode), temperaturo (na raznih mestih in v raznih globinah), kemijsko sestavo (zlasti z ozirom na CO₂, O₂, CaCO₃, koncentracijo H-ionov (določitev PH), kakovost dna in zveze za drugimi vodnimi sistemi (odtoke, pritoke itd.);
2. na »talno« vodo;

3. na moč ob stenah in na tleh (kapanje s stropa, vlažnost jamske ilovice itd., kar je važno zlasti za jamsko biologijo);
4. na tvorbo ledu.

Jamski meteorolog meri temperaturo zraka v jami, če treba na različnih mestih in v različnih višinah, vlažnost zraka, množino CO₂ v zraku, gibanje zraka (prepih itd., smer in jakost zračnih struj) ter določi končno tudi mejo med svetlim in temnim delom jame (prodiranje dnevne svetlobe v jamo, važno za biologijo!).

Iz vseh doslej navedenih opazovanj bo mogel speleolog sklepati na genezo jame in morda tudi na vzroke njenega bodočega propada.

Drugi del opazovanj je posvečen biologiji ter poglavju o jami in človeku. Določijo se morebitni fosilni ostanki v jami (paleobiologija), posebno pažnjo pa zasluži zlasti v novoodkritih, po nepoklicanih nabiralcih še ne izropanih jamah njihova sedanja favna in flora (biologija). Speleobiolog posveča svojo pozornost živalim in rastlinam na tleh, po stenah, na stropu, pod kamni, v ilovici, pesku in vodi, pri čemer zapisuje natančno nahajališča, ekološke pogoje itd. Zadnje poglavje programa se bavi z odnosom človeka do jame in sicer vprašuje po prazgodovini jame, po tradicijah in pravljicah, ki so o njej razširjene med ljudstvom, in po izrabi jame po človeku: a) ali se jama sedaj kako uporablja? b) ali bi se dala jama narodnogospodarsko izrabi (ima n.pr. ilovica kako vrednost kot gnojilo, obiskujejo jamo turisti?). Dodatno se še ugotovi, da-li je jama sama ali kak njen del oz. kaka biološka vrsta v njej potrebna zaščite v smislu varstva prirode.

Samo po sebi se razume, da se v slučaju potrebe objekti skicirajo in fotografirajo. Svetloba najboljših jamskih svetilk je še vedno tako šibka, da se v večjih podzemskih prostorih kar porazgubi; zato odgrne večkrat le fotografska plošča pravilno sliko in omogoča speleologu šele doma ob pozitivu podroben opis tega ali onega jamskega pojava.

Navedeni načrt je mišljen seveda kot maksimalen program. V tej ali oni jami marsikatera njegovih točk sploh ne bo prišla do razprave, v drugi pa se bo zopet izkazala potreba, da se kako točko bolj razčleni oz. da se doda celo kaka nova, ki v načrtu sploh ni bila predvidena. Na drugi strani pa društvo danes niti še ne more izvajati vseh merjenj in opazovanj svojega programa, ker mu njegova majhna gmožna sredstva še ne dovoljujejo nabave nekaterih dragih aparatov, čolnov in drugih priprav.

Bohinčev članek je izšel še »v Kenkovem času« in »pred Šerkom«. S krajšim časovnim zamikom je postal osnova vsem obrazcem, s tem pa tudi raziskovalnim shemam, prav do danes. Letnica izida (1926) je zato dovolj utemeljen časovni mejnik, da jo sprejmemo kot leto formalnega

3 Ker so kasneje starejše, rokopisne zapisnike, pretipkali na nove obrazce, je natančen čas nastanka novega formularja skoraj nemogoče ugotoviti.

4 Ne pozabimo, da je pred slabimi 100 leti geografija v veliki meri še »raziskovala« neznana ozemlja in bila po svoji doktrini med primerljivimi vedami jamarstvu najbližja.

začetka našega katastra, s tem pa tudi katastrov jam JZS in IZRK.

Novi obrazec, oblikovan po Bohinčevih smernicah, med drugim uvaja tudi rubriko za katastrsko številko. To je osnovni pogoj za prehod od zbirke dokumentov o ekskurzijah k zbirki podatkov o posameznih jamah. Odtlej je nosilec identitete »speleološkega objekta« (jame), kakor je pač definiran, njegova katastrska številka. Dobile so jih vse jame, ki so jih kdaj raziskovali društveni člani, torej tudi izven ozemlja tedanje Savske banovine (Vjetrenica / Hercegovina) ali pa so se jim zdele kako drugače pomembne (Zelške jame⁵). Zbirka dokumentov, zdaj že jamski kataster, je urejena po teh številkah.

V »novem« obrazcu najbolj moti pomanjkanje navajanja kakršnih koli koordinat (ne pozabimo, da so geografske pred prvo svetovno vojno že uporabljali), čeprav bi novo izšle karte v merilu 1 : 50 000, pretiskane z Gauss-Krügerjevo mrežo, omogočale tudi odčitavanje le-teh. Vsekakor je Šerko terenske skice, že prej pojmovane kot izseke iz topografskih kart, opremil z vsaj enim koordinatnim parom. Odtlej do danes je razvoj katastra bolj ali manj premočrten, a o tem je dovolj objavljenega že drugod.

*

In kaj je bilo z italijanskim (tržaškim) katastrom? Jamarsko je Trst Ljubljano prehiteval za dobrih 30 let. Pred prvo svetovno vojno je tam vzporedno delovalo več pretežno nacionalno obarvanih jamarskih društev, ki so bolj ali manj neuskajano dokumentirala svoje raziskovalno delo. Po zlomu dvojne monarhije je Trst zasedla Italija. Nova oblast je razpustila vsa neitalijanska jamarska društva, njihovo imetje pa zasegla in prenesla na jamarsko sekcijo »julijskega« planinskega društva; bolj na kratko, »Alpino«.

Njen tedaj najbolj deloven član E. Boegan je jame drugih društev oštevilčil po že obstoječem ključu »Alpine« in z novo pridobljeno dokumentacijo dopolnil v »jamski kataster Julijske Benečije« (Kataster VG). Koliko je to njegova osebna zamisel, koliko pa je pri tem imela armada, je težko reči. Na začetku 20. let je zanj v največji tajnosti izdelal vojaški kataster Julijske Benečije⁶, kamor je vključil predvojne in tudi najnovejše povojne podatke. Vzporedno je skupaj z L. Bertarellijem pripravljaj knjigo Duemilla grotte (1926). Poglavlju, ki kratko opisuje zamisel in delovanje jamskega katastra, sta dodala tudi vzorec katastrskega obrazca. Od le nekaj let mlajših slovenskih obrazcev se razlikuje predvsem v tem, da ni toliko »člen v verigi raziskav«, kot rudimentaren povzetek že obstoječega znanja o posamezni jami. Seveda pa dovoljuje vključevanje

kakršnihkoli že dodanih dokumentov v katastrsko mapo.

Leta 1927 je bil v Postojni ustanovljen »italijanski« Inštitut za raziskovanje krasa. Takoj je pričel voditi svoj kataster jam, ki pa ni bil pravi dvojniki tržaškega. Prepisali so »Boeganove« obrazce, zbirko dodatnih dokumentov s podrobnejšimi informacijami pa v največji meri dograjevali z izrezki iz literature⁷. Po porazu Italije v drugi svetovni vojni je ta fond obležal v Postojni.

O kakršnemkoli vplivu sheme že uveljavljenega tržaškega (in njegove izpeljanke, »predvojnega postojnskega«) katastra ni najmanjšega sledu. Istodobno, Bohinjčevemu »navodilu« primerljivo navodilo, kako dokumentirati jame, je podrobno opisano v knjigi Duemilla grotte, ki je v »Šerkovem« času zagotovo že bila v društveni knjižnici. Eksplicitno navedena odločitev naših prednikov za dunajski vzor je bila zavestna.

*

Leta 1947 je bil v Postojni formalno ustanovljen Zavod za raziskovanje krasa SAZU⁸, ki je podedoval ostalino italijanskega inštituta. Ko je leta 1951 začel tudi dejansko delovati, si je za eno osnovnih nalog zadal ureditev lastnega katastra. Zdi se, da je bil srednjeročni načrt čim prej izdelati znanstveno uporaben kataster vseh slovenskih jam, ki bi služil tudi kot osnova za bolj načrtno raziskovanje neznanega podzemlja.

Vajeti je vzel v roke R. Savnik. Njegov prvi korak je bil dogovor o katastrskem sodelovanju med ZZRK in društvom⁹. Sklenjeno je bilo, da ZZRK odslej vodi svoj kataster vzporedno z društvenim, tako da bodo zapisniki izdelani v dveh izvodih. Za začetek je društvo ZZRK-ju v prepis prepustilo svoj kataster, kasneje pa naj bi si partnerja dvojnike zapisnikov izmenjavala. Ukrep je bil dobrodošel, saj je bil potencialni požar stalna grožnja dokumentom, ki so bili unikatni. Sporazum je tudi določil, da novim jamam številke daje ZZRK. Za bodočo skupno uporabo je ZZRK obnovil in dal tiskati ZZRK obrazec za Zapisnik terenskih ogledov. Ohranil je večino prvotnih rubrik, vendar so dobile bolj smiselno razpored. Novi štiristranski obrazec v obliki mape je dobil format A4.

Letu 1951 je bila glavna pomanjkljivost katastra v tem, da so bile lege večine jam vrisane samo v karto merila 1 : 50 000, prevelikemu številu jam pa so manjkali opisi dostopov. Če bi bile te karte uničene, bi kataster, ki je obsegal že okrog tisoč števil, izgubil večino svoje vrednosti. Zato je obrazec zahteval trojno določitev lege jame (1) z opisom dostopa, (2) s kartico z lego ter (3) s polarnimi koordinatami, merjenimi z dveh izhodišč.

5 Tedaj na ozemlju kraljevine Italije.

6 Izšel je samo v nekaj izvodih.

7 Za tedanje čase je bila precej obilna.

8 ZZRK, od leta 1954 dalje Inštitut (IZRK).

9 Dogovor je bil samo usten. Sklenila sta ga predsednik društva, V. Bohinec in predstavnik ZZRK R. Savnik. Ker čas dogovora ni določljiv dovolj natančno, tedanja Savnikova funkcija na ZZRK ni popolnoma jasna.

Slednje je bilo korak nazaj in po svoje preseneča¹⁰. Topografskih kart z Gauss-Krügerjevo koordinatno mrežo je bilo za uradno uporabo tedaj že dovolj na razpolago. Dokončen je premik v namenu zapisnika, ki odtlej ni več spominska opora nekomu, ki jamo pozna, temveč se obrača predvsem k tistemu, ki tam še ni bil.

Za pomanjkljivega se je izkazal tudi društveni značaj katastra. Društvo je skladno z novo zakonodajo postalo vseslovensko, posledično pa naj bi kataster – vsaj v perspektivi – zbiral podatke o vseh jamah Slovenije. Zato so »društvene« jame izven Slovenije postale odveč. ZZRK jih je izločil iz katastra, izpraznjene številke pa nadomestil z jamami, ki jih je¹¹ raziskal sam ali pa v povezavi z nekaterimi podružnicami postojnskega ali našega društva. Tedaj se je prvič resno pokazalo, da je nekaj jam registriranih po večkrat – da imajo po več različnih katastrskih števil. Kjer je bilo mogoče identiteto nedvoumno dokazati, je bil pomanjkljivejši zapisnik prenesen k popolnejši številki, nastala prazna mesta pa so zasedle novo raziskane jame.

ZZRK je podedoval »postojnsko« inačico italijanskega katastra, to je zbirko osnovnih dokumentov za okrog 4000 zapisnikov o jamah v t.i. Julijski Benečiji. Približno dve tretjini teh jam sta se po osvoboditvi znašli v Italiji oz. v hrvaški Istri, preostalih 1330 pa jih je ostalo v Slovenji. Prvih nekaj poskusnih preiskav je veljalo preverjanju zanesljivosti teh podatkov. Izkazalo se je, da je glavnina »podedovanih« italijanskih zapisnikov zelo pomanjkljivih. Zato je bilo sklenjeno, da bodo te jame vključene v naš kataster šele, ko bo preverjena vsaj lega in ugotovljeno pristno domače ime. Obilen vir novih števil je bil sicer začasno izločen, a se je ukrep dolgoročno izkazal za zelo pametnega.

*

Odtlej sta okrog 15 let društveni in inštitutski kataster kljub občasnim napetostim delovala bolj ali manj po začrtanih smernicah. Sredi 60-ih let preteklega stoletja so topografske karte v merilu 1 : 25 000 »po Parizu« postale splošno dostopne. Pri določanju leg jam so polarne koordinate hitro prepustile prostor dosti uporabnejšim Gauss-Krügerjevim. Zaradi pomanjkljivosti v dotedanjem delovanju katastra, ki so bile enako posledica vse večjega števila jam, kot ureditve katastra po katastrskih številkah, smo se v letu 1969 odločili sistematično pretresti vsa ključna vprašanja v zvezi s strateškimi cilji in praktičnim delovanjem katastra¹².

Med drugim smo se odločili, da nosilec identitete jame sicer ostaja njena katastrska (A) številka, dokumenti o posameznih jamah pa bodo urejeni tako, da upoštevamo številčne vrednosti Gauss-Krügerjevih koordinat vhodov. V naravi sosednje jame na ta način zasedejo bližnja mesta v katastru, kar omogoča hitro primerjavo. Na ta način lahko vanj vključimo tudi dokumentacijo o objektih, ki nimajo katastrskih števil. Tako so jamarjem postali hitro dostopni tudi podatki o okrog 1000 preostalih jamah »italijanskega« katastra, ki se jih doslej ni dalo identificirati. V naslednjih desetletjih se je, v veliki meri po zaslugi slovenskih Tržičanov, ta številka skrčila skoraj na polovico. Dosti dlje verjetno ne bo šlo, saj so podatki bodisi preskromni, bodisi obupno napačni.

*

Kataster JZS je bil od njene ustanovitve 1962 do razhoda identičen našemu. Koliko katerikoli slovenski jamski kataster izhaja iz italijanskega, naj presodijo bralci sami.

10 To bi, z nekaj pridržka (navsezadnje gre za zasukano logiko krokiranja), lahko edino imeli za vpliv italijanskega katastra na našega.

11 Kajpak v Sloveniji.

12 Nova načela smo oblikovali v letih 1970–1972. Sej smo se udeleževali predvsem M. Horvatova, P. Jakopin, F. Osole, M. Puc in F. Šušteršič. Zbrana so v elaboratu Izhodišča za razvoj katastra JZS (1973, biti mora v arhivu JZS). Povzetek je bil tiskan v Naših jamah (Šušteršič, 1975).